

Árokszállási Borza Gyöngyi

A FEMINIZMUS ÉS A NEOFEMINIZMUS ÚTJAI

Nagy általánosságban feminizmus alatt a nőknek a társadalmi élet különböző területein megvalósuló jogaiért, a nemek közötti egyenrangú viszonyért, a nők mindenfajta kizsákmányolása és elnyomása ellen folytatott harcot értjük. A feminizmus mint társadalmi jelenség hosszabb múltra tekint vissza, mint az őt kifejező szociális, politikai és kulturális mozgalom, amely utóbbi a 19. század közepe táján vált tömegesebbé, tagolt és legtöbbször nem intézményesített formában. Ennek okát a polgári társadalom mind jobban kiéleződő ellentéteiben, a nőket többszörösen érintő embertelen kizsákmányolásban és kiszolgáltatottságban kell keresni.

A feminizmus mint mozgalom először az Amerikai Egyesült Államokban bontakozott ki az 1830-as évektől mind jobban fellendülő abolitionizmus, valamint a XVIII. század utópista filozófusainak — Saint-Simon és Charles Fourier — eszméinek hatására.

Angliában — ahol az említettek mellett a szakszervezeti mozgalom és eszmék is hatást gyakorolnak rá — a múlt század hetvenes éveiben jelentkezik először. A franciaországi feministák egyik igen jelentős kiállása egész a francia polgári forradalom idejéig vezet bennünket vissza, amelynek a nők is aktív résztvevői voltak egyenjogúságot követelve. Helyette guillotine-t kaptak, mert megfélemedtek „nemükhöz illő érényeiről”. A Code Napoleon pedig hosszú időre rögzítette a nő alacsonyabb rendűségét.

Ezt követően a 19. század második felére tehető Nyugat-Európában a polgári nőmozgalmak teljesebb kibontakozása, amely az utópista szocialisták eszméit és a fiatal, harcos polgárság ideológiáját — a liberalizmust vallotta magáénak. Már ekkor különböző irányzatok jöttek létre a mozgalomban, amelyeket azonban egyesített a szavazati jogért folytatott harc. Különösen jelentős volt a 20. század elején Angliában kibontakozott szüfrazsett mozgalom, amely nagy visszhangot keltő akciókat kezdeményezett a nők választójogáért. Említésre méltó még az első női pacifista szervezetek megalakítása. Ezek síkraszáltak a nemzeti kisebbs-

ségek jogainak védelméért is, valamint támogatták az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmait.

A XX. század elején az 1899-ben megalakított Nemzetközi Nótáncson keresztül — melynek helyi szekciói szinte minden nyugat-európai országban létrejöttek — folytatódott a nők harca gazdasági, politikai és családon belüli jogaik kivívásáért. Itt kell megemlíteni, hogy az internacionalizmus mindig is egyik alapvető jellemzője volt a nőmozgalomnak.

Míg a nyugat-európai nőmozgalom a fenti jogokért harcolt, az orosz nők a férfiakkal karöltve vettek részt az októberi szocialista forradalom előkészítésében és végrehajtásában, amely biztosította számukra az egyenjogúságot és ezzel együtt helyzetük gyökeres megváltozását.

A nőmozgalmak újabb fellendülése a fasiszmus elleni harc idejére esik. A fasiszta ideológia a nőt a „templom, konyha, gyermeknevelés” hármas birodalmába próbálja visszaszorítani. A második világháborúban a nők aktív résztvevői az ellenállási mozgalmaknak és a felszabadító háborúknak, nemcsak a megszállt területeken, hanem a fronton is.

A világháborút követő időszakban stagnálnak a nőmozgalmak. Ez több okra vezethető vissza: sok helyen a nők nagy része „visszavonul” a háztartásba, átadva munkahelyét a leszerelt férfiaknak, minek következtében egyes ágazatokban jelentősen csökken a nők száma. A háború után a nyugati országok többségében, de különösen a szocialista országokban a nők deklaratíván teljesen egyenjogúvá váltak a férfiakkal, és a jogok megszerzése egy időre törölte a napirendről az ún. nőkérdést. Az idő múlásával vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a törvény adta jog nem minden esetben, vagy csak formálisan jelent *valós* egyenjogúságot. Ez utóbbi megvalósulásához még a társadalmi rendszer forradalmi megváltoztatása sem elegendő, ha párhuzamosan nem forradalmasítják az életmódot, a mindennapi életet, a közfelfogást, erkölcsöt stb.

A 19. században kifejlődött feminizmust a második világháború időszakával bezárólag elsődleges feminizmusként regisztráljuk, de használatos még a polgári feminizmus megjelölés is. E mozgalmak mindegyikére a reformista út megválasztása a jellemző, ami alatt azt értjük, hogy figyelmüket a szavazati jog és az egyenjogúság megszerzésére összpontosították, de az adott társadalmi rendszer és törvényhozás keretei között.

Az 1960-as évektől napjainkig a feminista mozgalmak robbanásszerű megújulásával találja magát szembe az egész világ. Az utóbbi évtizedek, különösen pedig a hetvenes évek nőfelszabadító mozgalmairól beszélve — amelyet neofeminizmus elnevezéssel illetnek — tudatosítani kell, hogy merőben új fejezetet képeznek minden korábbi nőmozgalomhoz viszonyítva. Ennek több oka is van, melyek között elsőnek a minőségileg új, más általános társadalmi szituációt és ennek következtében a nőfelszabadító mozgalmaknak is a minőségileg új tartalmát és célját kell értenünk. Bár a mozgalom résztvevői magukat leggyakrabban feministáknak nevezik, e kifejezést is el kell határolni a „klasszikus feminizmustól”, amely polgári tartalommal telített. Ez utóbbival szemben ko-

runk nőfelszabadító mozgalmi — tehát a neofeminizmus is mindinkább szervesen kapcsolódnak a nyugati országok haladó baloldali erőihez. Létrejöttükkor a polgárjogi mozgalom, a békemozgalom, az újbaloldal ellenkultúrája és az egyetemista szubkultúra hatása alatt állnak.

Új történelmi jelenséggel állunk szemben, amely nem csak kronológiai szempontból új, hanem a mozgalom tartalmát, értelmét és céljait tekintve is. S bár a neofeminizmusnak is megvan a maga reformista áramlata (különösen Amerikában), amely az új lehetőségeket a nő számára a meglevő rendszeren belül keresi, mégis e kifejezetten erős radikális áramlat az, amely a mozgalomra rányomja bélyegét. Ez az irányzat a nő felszabadítását a munka és forradalom jövőjétől teszi függővé, a jövő társadalmáról alkotott elképzelését a szocializmusban véli megtalálni, a mozgalom elméleti alapjait pedig Marxtól kölcsönzi.

A nőmozgalmak programja nagy hangsúlyt fektet a nők tudatának teljesítésére, öntudatuk erősítésére, az emancipáció útjainak tudatosítására. Ebben a folyamatban jelentős szerep jut az ún. feminista intelligenciának. A gazdasági, politikai és egyéb sajátosságok mellett e korszaknak jelentős körülménye a nőmozgalom szempontjából a fogamzásgátló szerek elterjedésével párhuzamosan a szexualitás és az utódnemzés funkcióinak kettéválasztása. Ehhez kapcsolódnak még a feministáknak az abortusz kérdéséhez kötődő aktivitásai. A nők fokozottabb részvételt követelnek maguknak a politikai életben is mind a kapitalista, mind a szocialista országokban. Egyes országokban a feminizmus szociális mozgalomból politikai szervezetté válik. Így például Belgiumban, Izraelben, Japánban és más országokban a nők politikai pártokat hoznak létre. Amerikában és Nyugat-Európában csatlakoznak és részt vesznek a 68-as egyetemista és diákmozgalmakban, amelyből keserű szájjal és csalódottan kerültek ki.

Az egyre inkább tömegesedő és a világ mind több országában fellelhető nőmozgalom tehát nem hagyható figyelmen kívül. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a mozgalmak korántsem egységesek, általános „női” jellegük mellett magukon viselik az adott országban uralkodó, a nő helyzetén, sorsán nagyon is visszatükröződő sajátosságokat. Ebből kifolyólag a „nőkérdés” megoldásával kapcsolatban sok eltérő nézet és megközelítési mód különböztethető meg. Egyes országokban a nőmozgalom szervesen kapcsolódik a munkásmozgalomhoz, míg más közegben autonóm és partikuláris. Van, ahol tevékenységét spontán, míg máshol intézményes formában fejezi ki. Szociális összetételét tekintve is különbségek mutatkoznak tagjai között. Egyes országokban túlnyomórészt a munkásság soraiból, megint másutt az intellektüellek, egyetemisták vagy az ún. középosztály soraiból regrutálódnak.

Ahhoz, hogy érzékeltetni tudjuk a fent elmondottakat, szükségesnek tartjuk röviden vázolni a különböző áramlatokat. Mindezt azért, hogy sajátosságait hangsúlyozva megkülönböztessük és esetenként teljesen elhatároljuk magunkat a kritikátlanul általánosított, a napi és a bulvársajtóban pejoratív színezetre szert tett „feminizmus” terminustól. S bár

a nőmozgalmak között akad partikuláris, extrém és izolált áramlat is, azt kell megérteni, mi a neofeminizmus alapvető lényege, nem pedig azonosítani egészében véve ezekkel a tevékenységekkel.

Az ún. „nőkérdés” megfogalmazásának módjától, a nők emancipálásának koncepcióitól és nem utolsósorban a geopolitikai sajátosságok szempontjától függően a következőképpen tagolható korunk nőmozgalma:¹

Az *észak-amerikai neofeminizmus* alapvető jellemvonásait az a valós szociális kontextus határozza meg, amelyben létrejött, ezt pedig a klaszszikus, illetve forradalmi munkásmozgalom hiánya jellemzi. Ezért a neofeminizmus itt egyfajta szociális „vadhajtásként” kezelhető, amely nem számíthat hagyományos szövetségesére — a proletariátusra. A munkásság aránylag magas minimális és átlagkeresete, valamint az aránylag kedvező hagyományos szociális problémák megoldása következtében a „bérmunka” nem gazdasági vagy szociális, hanem inkább pszichoszociális és politikai problémaként fogalmazódik meg. Az „új munkásosztály” identifikációs krízise, az *american way of life* minden osztályra és rétegre kiterjedő hatása lehetetlenné tette a feminizmus számára, hogy a szociális megoldásokat a munkaidő szférájában keresse. Akcióterét főként a privát életben és szabad időben találta meg. „A legnagyobb kihívás számunkra a fogyasztói magatartás, az amerikai anya és család kispolgári, ötlettelen idillje, az otthonokba zárkózottság; az »amerikai életmód«, az egyéni és nemzeti felelősség és tisztesség kérdése, a kettős erkölcs, a kétarcú világ (bőség/tragikus szegénység) értékei, országuk nemzetközi arroganciája, a fekete lakossággal szembeni igazságtalanság képezte, mindez szexizmussal átszőve. Kikezdtek sok tipikus amerikai mítoszt; főleg a háziasszonyok helyzetét, a nemi viszonyokat, a női szexualitást, a lesbianismust kutatták; támadták az amerikai terápiás pszichoanalízist, amely az egyént az adott helyzethez és körülményekhez idomítja; tömeges mozgalmat hoztak létre, amely ma meghatározott kulturális identitást képvisel; sok társadalmi, törvényes és szokásbeli változást harcoltak ki; megjelentettek sok inspiratív és személyes telítettségű könyvet, amelyek a neofeminizmus klasszikus alkotásaivá váltak.”² Az egyetemista mozgalmak szövetségeseként szerzett kellemetlen tapasztalatok után az amerikai feminizmus szinte teljesen autonómmá válik és izoláltsága következtében fordulhat elő, hogy néha szexista radikalizmusba fullad. Sikerei felett azonban nem lehet szemet húnyni.

Természetesen az amerikai neofeminizmus sem egységes: sem elméleti, sem pedig politikai szempontból. Két fő irányzat különböztethető meg: a radikális és a reformista. A radikális feminizmus mindennemű szociális hatalom megszüntetését és gyökeres társadalmi változásokat követel, míg a másik a fennálló társadalmi szerkezetben követeli magának a nemek szerinti egyenlő és egyenjogú részvételt. Az elmondottakból következik az is, hogy az amerikai nőmozgalom viszonya a marxizmushoz sokféle: a felvilágosító jellegű idézésétől kezdve a felületes, kritikus vagy éppen megerősítő jellegű instrumentalizmusig.

A *neofeminizmus Nyugat-Európában* kétségkívül a hatvanas évek amerikai mozgalmainak hatására bontakozott ki, de nagyon gyorsan megmutatkozott az előzőkhöz viszonyított autonóm jellege és kifejezésre jutottak sajátosságai. A merőben másmilyen politikai feltételeknek, a gazdagabb feminista múltnak köszönhetően, a munkás-szakszervezeti, entellektüel és egyetemista mozgalmak állandó erjesztőjében ez a mozgalom más problémákat hoz előtérbe.

Nőfelszabadító mozgalmakkal minden nyugat-európai országban találkozunk, a köztük levő különbségek pedig a társadalmi-gazdasági helyzet sajátosságaiból, a politikai rendszer jellegéből és a hagyományos kulturális értékek milyenségéből eredeztethetők. A nőkérdés és nőmozgalmak szempontjából három társadalmi-politikai-kulturális környezetet emelhetünk ki: a) skandináv, b) szűkebb értelemben vett nyugat-európai (Németország, Nagy-Britannia), c) mediterrán típus. (Példaként megemlíthetjük az olasz nők jellegzetes helyzetét. A század elejétől a hetvenes évek elejéig állandóan *csökkent* a női munkaerő foglalkoztatása, mintegy kiszorították őket a termelésből. Olaszországban hosszú múltra visszatekintő tradíciója van a nők általános izolációjának a társadalmi életből, valamint az egyház hatása is nagyon erős. Mindezek a körülmények sajátos jelleget és szint kölcsönöznek az olaszországi feminizmusnak. Más hangsúlyt nyernek ezzel szemben egyes problémák, pl. a svéd nőmozgalomban, ahol köztudottan egész más erkölccsel, a nemek közötti viszony merőben más elveivel, a női termelőmunka jelentős hagyományaival találjuk magunkat szembe.) A mozgalmak sajátosságát az egyes országokban uralkodó politikai erők pozíciói is meghatározzák. Másként fejthetik ki aktivitásukat e mozgalmak ott, ahol az autoritárius erők növekvő tendenciát mutatnak, és ahol tiltják vagy éppen üldözik a haladó (kommunista), így a progresszív jellegű mozgalmakat is, és megint másként pl. Olaszországban, ahol tömegesek és jelentős befolyásúak a baloldali pártok.

A nyugat-európai feminizmusban is két fő irányzat különül el, a radikális és a szocialista (kommunista) feminizmus. Ez utóbbi különös jelentőségű lehet a mai marxista elmélet és gyakorlat számára. A szocialista irányultságú nőmozgalom megkérdőjelezi a tőkés (polgári) társadalom minden alapvető értékét: az autoritást, a kizsákmányolást, a rasszizmust, a szegregációt, s ezzel a baloldal természetzerű szövetségésévé válik a szocialista társadalmi viszonyokért folytatott harcban. Emellett „a mozgalom szembefordul az elmaradott, patriarchális tudattal, a bürokrata-etatista és sztálinista deformációkkal is, amelyektől, mint ismeretes Nyugat-Európa baloldali pártjai sem (voltak) mentesek”.³

A nyugat-európai nőknek az elmúlt évtizedekben sokszor legelemibb jogaikért kellett harcolniuk. Az abortuszra való jogért, a szülési szabadságra, a munkára való jogért, a törvény előtti egyenlőségért és a válásra való jogért folytatott harc egyesítette őket. E jogokat többnyire sikerült is kivívniuk, a gyakorlati megvalósításuk azonban nem mindig zökkenőmentes. Ha tárgyilagosaak akarunk lenni, rögzíteni kell, „hogy

a jelentős részeredmények ellenére nincsenek lényeges változások a nők helyzetében”.⁴

A különbség a nyugat-európai országok és a (reál)szocialista országok között e téren épp az említett jogok megszerzésének módjában van. Ferge Zsuzsa így fogalmazta ezt meg: „Nálunk sok követelésért, amelyek beépültek az ideológiába, nem kellett maguknak a nőknek megküzdeniük. De talán épp ezért is, az őket érintő változásokat sokszor adományként, vagy kényszerként kellett megélniük. Nem pedig olyan, általuk kivívott eredményként, amellyel teljesen azonosulnak és mindenáron meg akarnak védeni. Talán azért lettek az igazán jelentős eredmények is féloldalasak: a nőknek sosem volt elég szavuk a »nőkérdésben«. Továbbra is egyértelmű a bérek közötti döntő előny a férfiak javára, nincs alapvető változás abban sem, hogy még az elnöiesedett szakmákban is a vezetői pozíciókat jórészt férfiak töltik be. Nem beszélve az »igazi« politikai-társadalmi hatalom gyakorlásáról, amelyből a nők lényegében kiszorultak.”⁵ Tehát a jogok „adva vannak”, a harcot e jogok megvalósításának (nem is olyan szűk) frontján kellene folytatni, ez azonban magasabb fokú öntudatot és e harc sokkal jobb koordináltságát követeli meg a nők és a nők törvénybeli jogainak formális letéteményesei — a társadalom vagy állam adott intézményei között. Ez azonban, úgy tűnik, sokkal kényesebb és kevésbé szembetűnő probléma, mint a formális jogok hiánya (?). Ez az oka annak, hogy a nőmozgalom a szocialista országokban gyakorlatilag még nem is jelentezett. A „nőkérdés” léte azonban vitathatatlan.

E rövid vázlat sem hagyhatja figyelmen kívül a nő politikai, társadalmi és léttudatának vitathatatlan ébredését a fejletlen országokban. E folyamat megkezdődött Afrika, Ázsia és Latin-Amerika országaiiban is és az elkövetkező években e jelenség fokozódásában, sajátosságainak tudatosításával és autonómításával kell számolni. Az eltérő, merőben más termelési mód, a sokszor kegyetlen tradíciók következtében a nyugati nőmozgalmak tapasztalatai aligha lesznek hasznosíthatók itt változtatások, módosítások nélkül, amely ezeket az országokat e téren is saját, önálló identitásuk keresésére és megfogalmazására ösztönzi.

Jegyzet

¹ Az osztályozást a következő munkák alapján szintetizáltuk: — Sheila Rowbotham: Feminizam u radikalnom i ranom socijalističkom pokretu, Marksizam u svetu, 1981. 8—9. szám. 81. o. — Nada Ler-Sofronić: Pokreti za oslobođenje žene — putevi i stranputice, Argumenti, 1971. 1. sz.

— Gordana Cerjan-Letica: Feministička pitanja i marksistički odgovori, Naše teme, 1980. 11. sz.

² Rada Iveković: Studije o ženi i ženski pokret. Marksizam u svetu, 1981. 8—9. sz. 44. o.

- ³ Nada Ler Sofronić: Pokreti za oslobođenje žene — putevi i stranputice. Argumenti 1979. 1. sz. 108. o.
- ⁴ Kényszer vagy felismerés? Beszélgetés a nők helyzetéről Ferge Zsuzsával, az interjút készítette Wisinger István, Élet és Irodalom, 1982. február 5. 7. o.
- ⁵ Uo.